

dokumentum elegyítéséből építkező forma iránt. A guberálókról szóló filmje egyszerre vet fel szociológiai és esztétikai kérdéseket, hiszen a „megélhetősi” gyűjtögetők mellett számosan vannak olyanok, akik a keresés és a találás örömeért kutakodnak minden elképzelhető helyen – csakúgy, mint maga a rendező és a rendezőt méltató elemző. Bíró Yvette számára nem pusztán a bemutatott jelenség a megragadó, jóval inkább Varda művészi hozzáállása, ahogy maga is „guberálóvá” válik a film készítése közben, s akik átvitt értelemben – vallja a szerző – mi is valamennyien vagyunk. Csak-hogy ami számunkra „átvitt értelem”, az a filmben játékos, eleven valóság; olyasmi, amit – mint mondani szoktuk – ki sem lehet találni, s amit épp ezért talán értelmezni sem kell mindenáron. Bíró Yvette ars poeticaként is olvasható lelkes és lendületes *műleírása* mintha saját szakmai határainak átlépésére hívna – vagy már a határok eltörlésére?

Gelencsér Gábor

TÁRGYLEMEZEN

Ljudmila Ulickaja: Médea és gyermekei
Fordította V. Gilbert Edit és Goretity József
Magvető, 2003. 298 oldal, 1990 Ft

1995-ben, amikor Ulickaja még nem tartozott a legismertebb orosz írók közé – bár 1993-ban megjelent SZONYECSKA című kisregénye bekerült a MÉDEA ÉS GYERMEKEI-n listájára –, s amikor éppen a MÉDEA ÉS GYERMEKEI-n dolgozott, nagy interjút adott a *Lityeratur'naja Gazetának*. Ebből sok egyéb mellett kiderül, hogy az 1943-ban született Ulickaja tanult szakmája szerint genetikus – s bár tudományának részleteit jórészt elfelejtette („*ma már egyáltalán nem vagyok se genetikus, se biológus*”), élvezettel beszél az élővilág kifürkészhetetlen gyönyörűségéről, a tengeri csillagról például a maga „*különleges légző- és táplálkozási rendszerével*”. „*Történik valami az emberrel, aki sokáig nézi mikroszkópon keresztül az eleven élet szépségét*” – mondja. Ez a „*valami*” kétségkívül érezhető Ulickaja írásaiban – könyvről könyvre és elbeszélésről elbeszélésre változik ugyan a nagyítás mértéke, de a szerző

és az alakjai közti távolság mindig óriási: más szóval Ulickaja valamiféle természettudományos – s ugyanakkor történelmi és pszichológiai – objektivitás illúzióját teremti meg, ami egyes kritikusok szerint azt is jelenti (bár ez meglehetősen kétes és sokak által vitatott állítás), hogy a mai orosz irodalomban Ulickajának sikerült a legmeggyőzőbben vissza- (vagy előre-) lépnie a klasszikus orosz regény irányába („*aminek lehetőségében már szinte nem is hittem*” – írja például Alekszandr Vjalcev).

Van még egy roppant jellemző részlet ebben az interjúban: Ulickaja értetlenül fogadja az újságírónak azt a – valóban furcsa – megjegyzését, hogy a hősei „*tipikus szovjet*” emberek. „*Az a helyzet – válaszolja –, hogy gyerekkoromtól kezdve szörnyen távol állt tőlem a szovjet szocium, és engem nem a szovjet ember érdekel, hanem azok, akik így vagy úgy a társadalmunkon kívülre kerültek. A betegek, az öregek, a nyomorékok, az örültek – egy mai divatos szóval élve, az outsiders. És ez nem véletlen. A »kítaszítottakban« sokkal tisztábban jelenik meg az élethez való normális emberi viszony, mint azokban, akiket szovjet embereknek lehet nevezni.*”

Mindez valamelyest megmagyarázza Ulickaja furcsa recepcióját az orosz kritikusok körében – miközben két műve került már be a Booker-díj ötös döntőjébe (a SZONYECSKA után a MÉDEA ÉS GYERMEKEI is), s aztán 2001-ben a KUKOCKIJ ESETEL-ért meg is kapta a Bookert, s miközben jelenleg valószínűleg ő a legtöbbet fordított mai orosz szerző, és számos nemzetközi díjat nyert el, egyesek a posztmodern, a szoc-art és a konceptualizmus kifulladásá után új, a klasszikus orosz hagyományokhoz viszszakanyarodó pszichológiai realizmus legjelentősebb alkotóját látják benne, mások viszont inkább a lektűr és a magas irodalom háttérán jelölik ki a helyét: úgymond, bámulatos beleérző készséggel, ragyogó jellemrajzokkal és reáliákban, részletekben roppant gazdagon ábrázol „örök” magánéleti problémákat, helyzeteket: szerelmet, szexualitást, megcsalást, válást, féltékenységet és a többi, de ez mégiscsak amolyan könnyű fajsúlyú „női próza”, és igazából nem az egyik legtekintélyesebb folyóiratban, a *Novij Mir*ben lenne a helye (mondta némi macho göggel az egyik legismertebb orosz kritikus, Szergej Csuprinin).

A MÉDEA ÉS GYERMEKEI nagyrészt a Krím-félszigeten játszódik 1976-ban, itt él Médea Szi-

nopli, egy görög származású, gyermektelen özvegyasszony, s nyaranként a házában fogadja a kiterjedt család tagjait, akik Taskenttől a Baltikumig szétszóródtak a nagy szovjet birodalomban, és a legkülönbözőbb nemzetiségek vére keveredik bennük. A lelkiismeretes olvasó a cím láttán felidézi a görög mitológia alakját: Médea roppant indulatos és kalandos életű nőszemély volt, aki segített Iaszónnak az aranygyapjú megszerzésében, majd amikor Iaszón elhagyta, megölte tőle született gyermekeit. A könyv ugyan Médea Szinopli alakjának komótos, lassú, finoman részletező leírásával kezdődik, de a „*vészomjas kor*”, majd a tatárok kitelepítésének említése még azt a váratlanul keltheti az olvasóban, hogy a kegyetlenségben tobzódó mitológiai történet parafrázisa a XX. századi szovjet történelem véres viszonyaira való keveredik majd: azaz újból elborzadhatunk azon, hogy egy kommunista diktatúrában mivé aljasulhat az ember.

A MÉDEA ÉS GYERMEKEI azonban – ha egyetlen szóval kellene jellemezni – inkább utópia, mintsem realista mű, s a kor (a brezsnyevi pangás kora vagy éppen – a visszaemlékező részekben – a forradalom, a polgárháború stb.) a hősök magánéletének csupán elmosódó hátterét adja. Jellemző ebből a szempontból a Sztálin halála utáni napokról szóló néhány oldal, amikor Médea éppen a rokonaihoz megy látogatóba. „*Mind ez egy idegen élet távolról jövő moraja volt a számára – írja Ulickaja. – Útitársai, ezek a különálló emberek, akik a népet alkották, most hangosan aggódalmaskodtak, árvaságra jutottnak érezve magukat...*” Médeát Sztálin halála egyáltalán nem érinti meg, mint ahogy a nagyívű családtörténet többi alakja is tökéletes közönnyel viseltetik a politika és az ideológia iránt, ama kevés alakok egyike például, aki valamiféleképpen a kommunista nomenklatúrához tartozik, Gladisev tábornok „*úgyszólván nem tartott a hatalomtól*”, és „*csak a feleségétől, Vera Ivanovnáától félt*”. A már idézett Vjalcev ezzel kapcsolatban arról is elmélkedik, hogy Ulickaja regénye némiképp anakronisztikus: hősei „*a peresztrojka utáni értelmiségiek nyelvén beszélnek*” – nyomokban sem fedezhetők fel bennük a homo sovieticusok Zinovjev-től Makine-ig oly sokak által leírt sajátosságai. Tekinthejtük ezt talán a XX. századi orosz történelem női (feminista?) olvasatának, amely kibenyészi és árnyalja azt a képet, amelyet többnyire férfiak alakítottak ki

bennünk (Szolzsenyicintől, mondjuk, Akszjonovig), sőt nemcsak árnyalja, hanem radikálisan megváltoztatja a hangsúlyokat. (Mellesleg Viktor Jerofejev is írt már esszét arról, hogy a kommunizmust az orosz nők döntötték meg azzal, hogy nekik fontosabb volt a szex meg a rúzs, mint bármilyen ideologikus idiotizmus.) Onnan, abból a magasságból, ahonnan Ulickaja nézi a század történetét, természetesen látni azért a Gulagot, a tömeggyilkosságokat, az éhínségeket, de a szívós női élni akarás és szeretetvágy, az utódnemzés ösztönös-szexuális vágya és egész egyszerűen a gyönyör, az erotika és a romantika utáni vágyódás, sőt tulajdonképpen a mindenfajta politikai berendezkedés mögött megbújó latens nőuralom előbb-utóbb elcsitítja a történelem hullámvérését. Ulickaja történetei gyakran tragikusak, de az emberi létnek ez az akár politikai-társadalmi, akár magánéleti tragikum feloldódik az élni és szeretni akaró élet elpusztíthatatlan örvénylésében.

Ulickaja regénye – a fentebb leírtak miatt is – sajátos utópikus érzéseket kelthet az olvasóban. (Ken Kalfus amerikai kritikus a *New York Times Book Review*-ben egyébként Akszjonov híres – bár magyarul nem olvasható – regényét, a KRÍM SZIGET-et állítja párhuzamba a MÉDEA ÉS GYERMEKEI-vel: ez a történelmi fikció olyan utópisztikus orosz polgári társadalmat ír le, amely a Krím szigeten alakult ki, miután a polgárháborúban a fehérek itt meg tudták vetni a lábukat.) Olyan matriarchális világot ábrázol – részben a mű középpontjában álló, rendíthetetlen erkölcsi szilárdságú Médea alakján, de tulajdonképpen az összes nő szereplőn keresztül –, amely a történelem minden kegyetlensége közepette szilárdan őrzi az örök értékeket: a szerelmet, a szexualitást, a rokoni összetartozást és az ideológiai-faji őrültségekkel szembeni immunitást. A faji-nemzetiségi keveredés egyébként különösen fontos szerepet játszik Ulickaja műveiben – ezzel kapcsolatban írta Szőke Katalin, hogy „*Ulickaja könyve bizonyos – felettébb utópisztikus – értelemben a multikulturalizmus apológiája*”. Miközben a nagypolitika szférájában vad nemzetiségi konfliktusok zajlanak, s ezek híre így-úgy beszűrődik a regénybe (kitelepítések, orvosperek stb.), Ulickaja szereplőit a legkevésbé sem izgatja mások nemzetiségi hovatartozása – mindannyian szelíd, jó emberek, akik ugyan küszködnek genetikailag

örökölt lelki-értemi fogyatékoságaikkal, de előítéletekből fakadó vad indulatokat hiába keresnénk bennük. A könyv címe tehát inkább ellenpontozza, mintsem illusztrálja a szerzői intenciót, az orosz–görög Médea nem az indulatos bosszúállás, hanem épp ellenkezőleg: a mindent megbocsátó vagy legalábbis a vad indulatokat minden helyzetben legyűrő szeretet mitologikus alakjává válik a regényben.

Ken Kalfus számára a regényben a Brezsnjev kori szexuális élet ábrázolása a legmeghökentőbb: ez is már-már utópisztikusan hat – abban a Szovjetunióban, amely meggyökereedett sztereotípiáink szerint, „*maga [volt] a szexuális nyomor is*” (ahogy Kukorelly Endre írta például Melihov *AZ IGAZI FÉRFI AVAGY ERŐSZ ÉS THANATOSZ* című regénye magyar fordításának utószavában), éppenséggel a forró romantika és szexualitás teszi élhetővé az életet. Ráadásul ez valamiféle felvilágosult, szexuális forradalom utáni erotika. Legalábbis a magasból nézve. „*A fiatal nők kiskorú gyermekeikkel általában a szezon elején érkeztek – írja Ulickaja –, a férjek, akik dolgoztak, csak rövid időre, két hétre, ritkán egy hónapra maradtak. Jöttek aztán mindenféle barátok, ágyat bérleltek Alsófaluban, éjszakánként meg tiltokban beszöktek Médea házába, és nyögdecseltek, sikongattak a fal túloldalán. Aztán a nők elváltak az egyik férfitől, és hozzámentek egy másikhoz. Az új férjek nevelték a régi gyerekeket, újakat nemzettek, a féltetvérek jártak egymáshoz vendégségbe, aztán a volt férjek is idejöttek új feleségükkel és új gyerekeikkel, hogy együtt töltsék a régiekkel a szabadságot.*”

Azt gondolhatnánk (s gyanítom, hogy az olvasók egy része a regény komótos felvezetése közben gondolja is), hogy egy ilyen idillikus világról lehetetlen izgalmas regényt írni, még ha az idillt épp csak egy kicsit megfűszerező lelki bánatok pszichológiailag finom megfigyelései gyakran szíven találják is az embert, és alaposan felkavarhatják ilyen-olyan mélyen elrejtett traumáinkat, az ilyenek például: „*Kisebbit fia, a hároméves Szasa inkább a kedvére való volt leszeggett fejű elszántságával és áthatolhatatlan makacsságával, ami mindenképpen arra utalt, hogy egyértelműen férfiasabbá fog válni, mint határozatlan, lányosan bőbeszédű elsőszülöttje. Artyom viszont istenítette apját, büszke volt oly nyilvánvaló férfiaságára, de már megsejtette, hogy sohasem lesz annyira erős, nyugodt és öntudatos, mint ő, így ez a fiú szeretet keserédes lett.*”

Ulickaja regényeinek fő motívuma azonban ennek az idillnek a sors- vagy véletlenszerű széttörése (amitől a világ örök harmonikus rendje persze nem változik meg, éppen csak egy pillanatra kicsit összezavarodik a kép a mikroszkóp tárgylemezén, de aztán visszaáll a kéjes osztódás-szaporodás gyönyörűséges rendje). A KUKOCKIJ ESETEI ebből a szempontból jobb példa: ez a regény – amely Philip Roth AMERIKAI PASZTORÁL-jának cselekményét idézte fel bennem (amely egy valóban tökéletes ember életének kudarcáról szól) – szintén idillel, egy idilli szerelem és házasság képeivel kezdődik, hogy aztán mindent tönkretegyen a főhős, a már-már valóságzerűtlenül tökéletes jellemű, a szovjet egészségügyi rendszer megreformálásáért széalomharcot vívó nőgyógyász száján kicsúszó néhány véletlen mondat, amivel begyógyíthatatlan sebet ejt a felesége lelkén. De a MÉDEA ÉS GYERMEKEI-nek szép (valóban szép) új világát is két tragédia árnyékolja be: a gyermektelen Médea jóval férje halála után megtudja, hogy a hűgának valamikor viszonya volt a férjével, és ebből a viszonyból gyermek is született. (Ezután indul rokonlátogatóba a Sztálin halála utáni napokban, s emiatt sem érdeklí az emberek gyászra: ő a maga fájdalommal van elfoglalva – s aztán persze megbocsát a férjének.) Majd a sors – immár tragikus formában – megismétli önmagát (mégiscsak sorstragédiáról van szó, ahogy azt a különben csalóka cím is jelzi): Médea két unokahúga ugyanabba a férfiba lesz szerelmes (akit Ulickaja, mint szinte valamennyi férfit, gyenge, döntésképtelen és meglehetősen ostoba alaknak ír le – de mivel élsportoló volt, a teste eszményi), s a regény a féltékenységtől örült (s egyébként is örületre hajlamos) Mása öngyilkosságával végződik.

Vjalcev korábban idézett véleménye – hogy Ulickaja jelentené a visszatérést az orosz irodalomban a klasszikus hagyományokhoz – sok kérdést vet fel: elsősorban azt, hogy akkor ezek szerint ennek a klasszikus hagyománynak mellesleges, elhanyagolható része az a makacsul ideologikus és moralizáló szemlélet, az „*átközött kérdések*” megoldására való kiirthatatlan törekvés, ami a nagy orosz írókra többnyire jellemző volt, illetve az is, hogy a maguk korában ők – Dosztojevskij például a polifonikus szerkesztésmódjával – egészen újszerű regényeket írtak. Ulickaja sikere, azt hiszem, sokkal

inkább posztmodern jelenség, és hamisnak tetszik az a beállítás, hogy ezt a sikert éppen a posztmodern fölösleges újításainak elvetése magyarázza. Kétségtelen, hogy a legtöbb posztmodernnek nevezett szerzőhöz képest az ő életanyaga jóval gazdagabb, ritkán használ vendégmotívumokat, nem csábít intertextuális olvasatra (én legalábbis nemigen fedezek fel benne erőteljes motivikus kapcsolódást az elődökhöz), de az ideologikum, a filozofikus beágyazottság és a történelmi-politikai háttér ellényegtelenítése (egyszóval a történetnek a történelemből való kiágyazása) – s ugyanakkor a magánélet, a szexualitás, ha úgy tetszik, a biologikum hangsúlyozása inkább a posztmo-

dern letarolt vidékein jelöli ki Ulickaja helyét. De ezt nem pejoratívan értem: nincs más vidék – a neorealizmus is csak a posztmodern szituációba ágyazódhat bele.

Ulickaja ezzel együtt egészen különleges regényvilágokat teremt: alakjai történelem utáni („*utolsó*”) emberek (miközben nyakig benne vannak a szovjet történelemben): az ő számukra már nem létezik semmilyen megoldandó átkozott kérdés – túl vannak mindenben, s rezignáltan beletörődnek abba, hogy ha nincs is már szinte semmi – vallás, hit, történelem, ideológia, lelkesedés –, azért sors még létezik... és az életbe bele lehet örülni.

M. Nagy Miklós

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális
Alapprogram
támogatásával jelenik meg

